

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK
TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

“ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI”

mavzusidagi III xalqaro ilmiy-nazariy va
amaliy anjuman materiallari

2026-yil 12-fevral

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

O‘ZBEKISTON YOZUVCHILAR UYUSHMASI

BOBUR NOMLI XALQARO JAMOAT FONDI

**ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR
MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA
MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI**

III xalqaro ilmiy-nazariy va amaliy anjuman materiallari

Toshkent – 2026

XX. YÜZYILIN BAŞINDA KAZAK TÜRKÇESİNDE DİL ÇEŞİTLİLİĞİ ÜZERİNE

(KAZAK TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ “LÄYLİ-MECNÜN KİŞŞAŞI” ÖRNEĞİ)

ON LANGUAGE DIVERSITY IN KAZAKH TURKIC AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY (EXAMPLE OF “LÄYLİ-MECNÜN KİŞŞAŞI” WRITTEN IN KAZAKH TURKIC)

Utebekov Senbek Beysenbekoviç

PhD, Yrd. Doç.

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk
Filolojisi

E-mail: senbek.utebekov@ayu.edu.kz

ORCID: 0000-0003-3557-6758

DOI: [10.52773/tsuull.conf.2026./BYNV9238](https://doi.org/10.52773/tsuull.conf.2026./BYNV9238)

Özet. *Bu çalışmada XX. yüzyılın başlarında Kazak Türkçesinin yazı dili olma sürecindeki dilsel özellikleri incelenmiştir. İnceleme, Lâyli-Mecnün Kışşası adlı eser üzerinden yürütülmüş; metinde yer alan fonetik, morfolojik ve imlâ özellikleri değerlendirilmiştir. Eserde, Çağatay Türkçesi geleneği ile Kazak Türkçesine özgü unsurların bir arada kullanıldığı tespit edilmiştir. Aynı kelimenin farklı biçimlerde yer alması, dönemin yazı dilinde standartlaşmanın henüz tamamlanmadığını göstermektedir. Bu yönüyle eser, Kazak Türkçesinin tarihî gelişimini ve geçiş dönemi dil özelliklerini yansıtan önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.*

Anahtar kelimeler: *Kazak Türkçesi, Lâyli-Mecnün Kışşası, Yazı dili, Çağatay Türkçesi, Ses özellikleri, Dil Çeşitliliği.*

Annotation. *In this study, the linguistic features of Kazakh Turkish during its process of becoming a written language in the early twentieth century are examined. The analysis is based on the work Lâyli-Mecnün Kışşası, and the phonetic, morphological, and orthographic features present in the text are evaluated. It is observed that elements of the Chagatai Turkish tradition coexist with features specific to Kazakh Turkish. The occurrence of the same word in different forms indicates that the standardization of the written language had not yet been fully established during this period. In this respect, the work constitutes an important source reflecting both the historical development of Kazakh Turkish and the linguistic characteristics of the transitional period.*

Keywords: *Kazakh Turkish, Lâyli-Mecnün Kışşası, Written language, Chagatai Turkish, Phonetic features, language diversity*

XV. yuzyıldan XIX. yuzyılın sonlarına kadar Orta Asya’da geniş bir coğrafyada Türk dünyasının ortak yazı dili olarak eğitim, edebiyat ve bilim alanlarında kullanılan Çağatay Türkçesinin, XIX. yüzyıla gelindiğinde tarihî ve sosyo-kültürel değişimlere bağlı olarak yerini bölgesel ve ulusal yazı dillerine bırakmaya başladığı bilinmektedir. Bu sürecin bir sonucu olarak Özbek, Uygur, Kazak, Tatar, Başkırt, Karakalpak, Nogay ve Kırgız gibi birçok Türk topluluğu, kendi dil özelliklerine dayalı ulusal yazı dillerini oluşturma yoluna gitmiştir. Daha önce ağırlıklı olarak sözlü edebiyat geleneğiyle gelişen Kazak Türkçesi de bu dönemde yeni bir safhaya girmiştir. Nitekim Kazak yazı dilinin teşekkülünde bu dönem, özellikle Abay Kunanbayoğlu ve İbray Altınсарın gibi aydınların faaliyetleriyle yakından ilişkilidir.

Bu dönemde Kazak Türkçesinde ilk kitapların basılması, gazetelerin yayımlanması ve edebiyatta çeşitli türlerin ortaya çıkması gibi önemli kültürel gelişmeler yaşanmış; söz konusu özellikleriyle bu dönem, önceki safhalardan belirgin biçimde ayrılmıştır [İsaev, 1996: 73]. Bununla birlikte XIX. yüzyılda toplumun, feodalizmi savunanlar ile yenilikçi-demokratlar şeklinde iki farklı düşünce çevresine ayrıldığı görülmektedir. Bu durum, dil ve üslup tercihlerini de etkilemiş; metinlerin bir kısmında Çağatay Türkçesinin özelliklerinin ağır bastığı “kadîm/kitabî dil” kullanılırken, bir kısmı ise halk diline daha yakın bir üslupla kaleme alınmıştır.

Söz konusu “çift dillilik” süreci XVIII. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyıla, hatta XX. yüzyılın 1930’lu yıllarına kadar devam etmiştir [İsaev, 1996: 105]. Aynı yazarın eserlerinde dahi bu çift dillilik açık biçimde gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Kazan matbaalarında yayımlanan ve Kazak Türkçesiyle kaleme alınmış eserlerde, Çağatay Türkçesinin yanı sıra Tatar Türkçesinin dil özellikleri de dikkat çekmektedir. Bu durum, dönemin Kazak Türkleri arasında yazılmış eserlerin büyük bir kısmında Çağatay Türkçesinin etkisinin hissedildiğini göstermektedir.

Bu bağlamda dönemin bazı metinlerinde, Türkçe kökenli kelimelerin fonetik bakımdan hem eski hem de yeni biçimleriyle; bazı alıntı kelimelerin ise hem orijinal şekilleriyle hem de Çağatay Türkçesinin özelliklerine göre uyarlanmış biçimleriyle bir arada kullanıldığı görülmekte, bu durum metinlerde belirgin bir tutarsızlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin bu dönemde yazıldığı düşünülen *Läyli-Mecnün Kıssası (LMK)*, dil ve üslup özellikleri bakımından Çağatay Türkçesi geleneği ile Kazak Türkçesinin unsurlarını bir arada yansıtması açısından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Kazakistan İlimler Akademisi Merkez Kütüphanesi’nde bulunan bu eserde, Çağdaş Kazak Türkçesinin (ÇKT) karakteristik özelliklerinin yanı sıra daha eski dönemlere özgü dil hususiyetlerine de sıkça rastlanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, eser dil özellikleri bakımından genel itibarıyla Çağdaş Kazak Türkçesinden büyük ölçüde farklılık göstermese de, eserde Çağatay Türkçesine ait özelliklerin azımsanmayacak derecede yoğun olduğu dikkat çekmektedir. Söz

konusu özelliklere, eserin gerek ses bilgisi gerekse şekil bilgisi düzeyinde rastlamak mümkündür. Ayrıca eserdeki alıntı kelimelerin sayısının Çağdaş Kazak Türkçesiyle kıyasla daha fazla olması, metnin Çağatay Türkçesiyle olan benzerliğini güçlendirmektedir. Bununla birlikte metinde bazı seslerin ve kelimelerin yazımında belirgin bir istikrarsızlık gözlemlenmektedir. Bu düzensizliğin, eserin kaleme alındığı dönemde Kazak Türkçesinin yazım (imlâ) kurallarının henüz standartlaştırılmamış olmasıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Eserde hem imla hem de dil açısından çeşitlilik olduğu göze çarpmaktadır.

LMK'de ÇKT'ye has bu ses olaylarının hepsine rastlanmakla beraber Çağatay dönemi yazı dilinin ses özellikleri de sık sık karşımıza çıkmaktadır. Hatta aynı kelimenin bazen eski bazen ÇKT'deki şekliyle yazılması göze çarpmaktadır.

Bazı Ünlülerin Durumu

a > ä, o > ö: Bazı birleşik fiillerde yer alan kalın ünlü esas fiilin ünlüleri ince ünlü yardımcı fiilin etkisinde kalarak incelmektedir.

äfer- 45a-3

käytip 50a-1

äkel- 31b-12, 36a-6, 80b-4

söytip 48a-10, 62b-20

Bazı kelimelerin bünyesindeki kalın a ünlüsü, diğer hecelerdeki ince ünlüden dolayı ä'ye dönüşmüştür.

ädeť 67b-7,

äsil 72b-19, 21b-8, 79b-3

älem 107a-3, 110a-7

äyel 53a-26, 69b-12, 60b-11

äčkere 104b-2, 105a-17 ~ äşkere 13a-5, 35b-28

u ~ ı: ÇKT'de alıntı kelimeler ve birleşik kelimeler hariç birinci hece dışında yuvarlak ünlü bulunmamaktadır. LMK'de de bunu görebilmekteyiz. Hatta metinde bazı birleşik kelimeler ve alıntı kelimelerdeki ikinci hecede bulunan yuvarlak ünlüler de düzleşmiştir. Bununla birlikte bazı örneklerde birinci hecedeki yuvarlak ünlü, diğer hecelerdeki düz ünlülerin tesiriyle düzleşmiştir.

bulayça 108a-15, 109b-19 ~ bılayça 109a-2, 24b-10

bügin 11b-19, 12a-14, 12b-2 ~ baħul 44b-12 ~ baħıl 72b-1

ı ~ ø: Tespit ettiğimiz bir örnekte ı ünlüsü, birkaç yerde korunmuşken birkaç yerde de düşmektedir.

ķurı 110a-20, 36a-4, 86b-17 ~ ķur 15a-3, 21a-13, 21a-20, 55b-18, 63a-6 < ķurıģ

ø ~ ı / ü: ÇKT'de alıntı kelimelerdeki r, l ünsüzlerinin önünde çoğu zaman kalınlık-incelik uyumuna göre i, i, u, ü, o, ö ünlüleri kullanılır. LMK'de tespit ettiğimiz iki örnekte bu türeme örneği tespit edilmiştir. Fakat bunların bazıları iki şekile kullanılmaktadır.

ılayıķ 9a-6, 24a-18, 27a-6 ~ ılayıķ 46a-12, 85a-12

üstel 78b-8 < stul'

Bazı Ünsüzlerin Durumu

ç ~ ş: ÇKT’de, Türkçe ve alıntı kelimelerin tamamında, sözcüklerin bütün pozisyonlarında ç’ler ş’ye dönüştürülür. LMK’de ise ç sesi birçok kök ve eklerde muhafaza edilmiştir.

aç 68a-3

açuv 57a-14, 88b-19

aķça 46b-19, 46b-4

çal 45b-15, 46b-14,

çap- 67b-7, 36a-9

çatır 14a-4 ~ çatır 14a-5

dūçār 105a-2, 13b-19

kōşbasçı 23a-9

neçik 12b-1, 12b-3, 23b-

onaça 88a-5 ~ oñaça 9b-1, 34b-16

Birçok örnekte de ç sesi ş’ye dönüşmüştür.

kōşbasçı 23a-9

aņşı 74a-18

caratuvşı 13a-8

aytuvşı 108a-15, 77b-10

cağuvşı 67b-6

emşek 4a-7, 2a-5

LMK’de aynı örneğin hem ç’li hem de ş’li olarak yazıldığı görülmektedir.

ağaç 103b-18, 103b-20 ~ ağaş 28a-1

avçı 74a-10 ~ avşı 29b-20, 29b-3

bīçāra 67b-10, 73a-12 ~ bīşāra 48a-8, 68b-17

cavçı 37a-14, 37a-18 ~ cavşı 21b-13, 38a-19

çırāk 105a-5, 106a-16 ~ şırāk 14b-13, 53a-23

āçkere 104b-2, 105a-17 ~ āşkere 13a-5, 35b-28

şād 13b-9 ~ çād 112a-18 ~ çāt 101b-18, 107a-4 ~ çāt 37b-8, 10a-10

şātlan- 26a-7 ~ çātlan- 42b-3 ~ çātlan- 5b-14

keç- 56a-13, 63b-14 ~ keş- 16a-18, 28b-1

keçe 3a-20, 12a-11 ~ keşe 64b-19, 74b-1

ķorkınıç 9a-10 ~ ķorkınış 55a-20

uħça- 94a-12, 97a-13 ~ uħşa- 81a-9, 3a-14

ş ~ s: Diş-damak ünsüzlerinden biri olan ş’nin bir diş ünsüzü olan s’ye dönüşmesi olayı, Kazak, Karakalpak, Nogay Türkçeleri ve Karaicanın Haliç ağzının öne çıkan ortak hususiyetlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olay, LMK’de de en karakteristik özelliklerindedir.

adas- 39b-2, 59a-4, 93b-8
aқıldas- 21b-10, 21b-11
amandas- 110a-8, 16a-5, 71a-10
as 34a-12 ~ aş 3a-18, 11b-2
as- 82a-5, 97b-1 ~ aş- 28a-20
basta- 13b-4 ~ başta- 52b-4
bes 51b-13, 54a-14, 73b-10
besik 3b-2, 4b-13
bilis- 39b-11

cabıs- 70a-4
caқsı 107a-3, 19a-25, 19a-9
ceñilis 42b-6
coldaş 15b-12, 40b-8
қas 91b-6, 13a-14
kes- 9b-3, 48a-17 ~ keş- 29b-3
қos- 44a-17 ~ қоş- 10a-15
kümis 78b-8, 87b-3
pis- 103b-11

Bununla birlikte bazı sözcüklerin ikili şekli mevcuttur.

bayğus 2a-10, 10b-6 ~ bihōş 14a-16
kisi 27b-6, 66b-6 ~ kişi 37b-18
is 14b-2, 36a-8 ~ iş 30b-13

p ~ f: Sızıcı, diş dudak ünsüzlerinden biri olan f sesi, Türkçenin temel seslerinden değildir. Genellikle alıntı kelimelerde karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Çağatay, Kıpçak dönemi metinlerinde patlayıcı dudak p ünsüzünden gelişen birkaç örneğine rastlanmaktadır. Çağatay Türkçesinin son metinlerinde bu yazım kuralına dönüşmeye başlamıştır. Bu aşırı düzeltmecilik (hypercorrection) olayı, LMK'de de bu göze çarpmaktadır.

afar- 92b-10, 65b-3 ~ äfer - 45a-3
afil tafıl 5b-11
cafıraқ 103b-20, 103b-18
fäk 101b-19, 107b-21
ferde 100b-6, 49b-12
körfe 5a-13, 87b-2
lef 88a-4, 87a-10
şıyfa- 29b-17, 78a-11
tofıraқ 16a-8 ~ tofıraқ 16b-19

ÇKT'de, alıntı kelimelerdeki f'ler p'ye dönüşmektedir. ÇKT'de düzenli ve kurallı olan bu ses olayı LMK'de de karşımıza çıkmaktadır. Fakat metinde bu ses olayın düzensiz olarak hem p'li hem de f'li şeklinin bir arada kullanıldığı görülmektedir.

afzal 108b-11, 76b-7, 77a-9 ~ abzal 105b-10
fäle 21b-1 ~ bäle 19a-15, 84a-9
ğarif 100b-13 ~ ğarip 100b-10, 106a-14
havif 30a-8, 88b-16 ~ havip 107a-24
ınşaf 54a-6, 99a-20, 83b-10 ~ insap 44a-20
kırpik 113a-4 ~ kırfik 91b-6

y ~ c / j: ET’de c veya j ünsüzlerine dair bir işaret bulunmamaktadır. Bu ünsüzler genellikle alıntı kelimelerde bulunmaktadır. Bununla birlikte bazı lehçelerdeki c / j ünsüzleri y’den gelişmektedir. Özellikle kelimenin başında bulunan y sesi, Kazak Türkçesinde düzenli ve kurallı şekilde öndamak, sızıcı j’ye; Kırgız Türkçesinin ise c’ye dönüşmektedir. Bu ses olayının örnekleri diğer Kıpçak lehçelerinde de görülmektedir. LMK’de de y sesi çok örnekte c’ye dönüşmüştür⁵.

⁵ Metinde j sesi yazılmamıştır.

cabıs- 70a-4
cağ- 12a-15, 35a-16,
ce- 39a-6, 48a-7, 22a-16
cıl 7b-13, 24b-20, 36a-17, 55a-6
cıla- 1b-18, 57a-12, 107b-9
coldaş 15b-12, 40b-8, 38a-13
cür- 17b-18, 33a-15
cürek 12b-6, 15a-6, 44b-19

Bazı kelimeler ise iki şekilde yazılmıştır.

yüz “100” 54b-2 ~ cüz 12a-20, 50b-20

yüz “yüz, çehre” 74b-5, 79b-13, 108a-20 ~ cüz 100a-18, 12a-9

Aşağıdaki ikili örneklerde ise c sesi türeme gibi görünse de bir $y > j > c$ değişmesidir. Eski Uygur Türkçesinde Köktürkçedeki bazı kelimelerin başında y türemesi meydana gelmiştir. Bunların birçoğunun iki şekline de yer verilmiştir. LMK’de de ET’deki şekliyle birlikte c’li şekli bir arada kullanılmıştır.

cırağ 7a-5, 34b-16, 68a-6 ~ ırağ 50b-15

cibek 6a-3, 87b-2 ~ ipek 9a-15, 50a-11

ğ ~ g: Kıpçak Türkçesinin tarihî ve çağdaş lehçelerinde olduğu gibi ÇKT’ de de ET’deki ğ sesi birçok kelimenin içi ve sonunda genellikle v’ye dönüşmektedir. Bu ses değişimi LMK için de geçerlidir.

avuz 31a-1

otav 28a-10

açuv 57a-14, 88b-19

şav 48a-1, 48a-1, 63a-2, 81a-15

tav 28a-5 ~ tav 27b-19, 28a-18

birev 10b-16, 20b-7

tüzüv 92a-7

Bununla beraber ğ sesinin bazı örneklerde korunduğu, bir kelimenin ise hem ğ’li hem de v’li şekli kullanılmaktadır.

ağu 87a-7

bağ 35a-17, 103b-4

İki örnekte de ğ yarı ünsüzü ÇKT’de olduğu gibi u ünsüzünün etkisinde

kalarak erimiştir.

uğ(ı)l 2b-5, 66b-5 ~ ul 4b-16

toğrı 24a-20 ~ tura 39a-11

bağır 12b-6, 95a-18

bavır 60b-26, 64b-9

Çağatay Türkçesi metinlerinde kelime sonundaki ğ ~ g ünsüzleri, birçok örnekte tonsuzlaşarak k ~ k ünsüzlerine dönüştüğü görülmektedir. Bu ses olayına dair örnekler gördüğümüz üzere LMK’de de karşımıza çıkmaktadır.

ulık 21b-10, 26a-11, 47b-18

ölük 33b-5, 75b-15

küçük 21b-10

ÇKT’de alıntı kelimelerin başındaki ğ ~ g sesleri bazen k ~ k sesine değişmektedir. LMK’de geçen bir örnekte bunun hem değişmiş şekliyle hem de değişmemiş şekliyle yazıldığı görülmektedir.

ğamğor 39a-15 ~ kamğor 75a-14

Kelime sonundaki ğ ve g ünsüzü, Kıpçak ve Anadolu metinlerinde ise genellikle düşer. Aşağıda gördüğümüz üzere bu ses olayı da LMK’de

bulunmaktadır. Fakat metinde ğ ve g seslerinin düşmüş şekliyle k̄ ~ k şeklini almış şekli bir arada kullanılmıştır.

tirik 33b-5 ~ tiri 10b-6, 35b-14, 36a-11

tolıq 30a-4 ~ tolıq 6b-19, 18a-4 ~ toli 107a-6

tüzik 102b-4, 19a-13, 19a-32, 19b-20, 94a-12, 97a-20 ~ tüzüv 92a-7

k̄ ~ k: ÇKT'de diğer Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi ön sesteki k̄ ~ k ünsüzleri korunmuştur. Fakat *kıl-*, *kal-*, *koy-*, *kör-* gibi bazı fiillerin başında bulunan k̄ ~ k tonluları bazen kendisinden önce gelen kelimenin sonundaki tonlunun etkisiyle tonlulaşmaktadır. Bu durum, LMK'de de sık sık karşımıza çıkmaktadır.

kıp 18b-14, 24a-19, 31a-15 ~ ğıp 10b-21, 22b-18, 30a-14

kal- 4a-10, 62a-3, 73b-16 ~ ğal- 30b-6

koy 9a-13 ~ ğoy- 10a-12, 3b-12, 52a-20

kör- 82b-7, 88b-5, 90b-1 ~ gör- 104b-6, 21b-9, 89b-1

Aşağıda gördüğümüz üzere, bazı örneklerde de k̄ ünsüzü ħ'ye dönüşmüştür.

aħtal- 35b-30

dağı 103b-5 ~ tağı 101a-14, 101a-20 ~ dahı 1a-19

ħayda 109b-8, 112a-4, 15a-20 ~ ħayda 92a-5

maħaħat 87a-17 ~ maħaħat 48a-4 ~ maħaħat 35b-36

n ~ l ~ d: ÇKT'nin ünsüz uyumuna göre l, m, n, ñ, z, j gibi tonlularla biten kelimelere +llk, -lA, +lAr, +ll gibi eklerin d'li alomorfları getirilerek aykırılışma olayının meydana gelmesine sebep olmaktadır. Bazen bu tür aykırılışma olayı, bazı alıntı kelimelerin bünyesindeki l ve n ünsüzleri çift (-ll-, -nn-) olarak kullanıldığında birinin d'leşmesi esnasında da karşımıza çıkmaktadır. LMK'de ise gördüğümüz üzere orjinal şekliyle d'leşmiş şeklinin bir arada kullanıldığı görülmektedir.

mündet 62a-9, 100a-10, 64a-3

münnet 47b-12, 26a-20

molla 8b-6, 10a-7

sälde 40a-22

sälle 62a-14

tañda- 69b-9, 93b-2

tıñda- 4a-1, 111a-15

tıñla- 9a-9, 24b-19

ñ ~ n: LMK'de bazı örneklerde bulunan ñ geniz ünsüzünün nun'la yazıldığı görülmektedir. Fakat bunun bir ses değişmesinden kaynaklanan bir olay mı, istinsah hatası mı anlamak imkansızdır. Çünkü metinde bazı kelimeler bazen de nun (ن) ile yazılırken bazen ñ (نك) ile yazılmıştır.

erten 12b-2

ķınır 8b-20

onaça 88a-5 ~ onaça 9b-1, 32a-9, 34b-16

tozan 29b-17 ~ tozañ 45b-8, 78b-5

t ~ d: Ön sesteki t'nin d'leşmesi, her ne kadar Oğuz grubu lehçelerinin karakteristik özelliklerinden biri olarak değerlendirilmesine rağmen diğer lehçelerde de görülen bir ses hadisesidir. ÇKT'de *dop* < *top*, *dorba* < *torba*, *daķıl* < *tahıl*, *däret* < *taharet*, *dana* < *tane*, *de-* < *tī-*, *delbe* < *tilbe*, *dambal* < *tōn*, *dolı* < *tōl-*, *dōñ* < *tōn*, *dağı* < *takı*, *dala* < *tala*, *dawıs* < *tawıs*, *dayar* < *tayar*, *dayın* < *tayın*, *dabil* < *ħabl*, *dilda* < *tille* vb. örneklerde tespit edilen bu ses hadisesi, LMK'de aşağıda gördüğümüz üzere bazı örneklerde görülmektedir.

davıs 28a-18, 36a-4, 16b-8

dabil 36a-14

de- 100a-6, 101a-13, 104a-16

Tespit ettiğimiz bazı örneklerde ise ön, iç ve son seslerde d ~ t ünsüzlerinin nöbetleşmesi görülmektedir.

dağı 103b-5 ~ dahı 1a-19

tağı 101a-14, 101a-20

acdaha 106b-14, 77b-14

açtaha 39a-3

deyin 19b-28, 57b-8, 9a-14

dıbıs 49b-8, 15a-2

diyirmen 50b-3

faryād 101a-16, 111a-13

faryāt 49a-3

bänd 29b-18

bänt 70b-6

p ~ m: ÇKT'de söz başı ve içinde dudak ünsüzü m'nin patlayıcı b'ye veya tonsuz p'ye dönüşmesi olayı bulunmaktadır. Bu ses olayının LM'de de bazı örnekleri tespit edilmiştir. Fakat metinde bunun düzenli olmadığı görülmektedir.

aşman 51a-4 ~ aspan 77b-3, 80a-4

dānişpan 76b-11 ~ dāniçpan 21b-6

duşmān 42a-10, 42a-17, 43a-5

b ~ v: ÇKT'de patlayıcı p ve b ünsüzleri, v sızıcı ünsüzüne dönüşmektedir [2, 2018: 47]. Bu ses olayının örneklerine LMK'de de rastlanmaktadır. LMK'de bu *çavıp* 5b-18, 19a-14 < *çap-*, *tavıp* 100b-2 < *tap-* örneklerinde olduğu gibi sadece ünlüyle başlayan ek getirildiğinde meydana gelmez bazı alıntı kelimelerin içinde de karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu tür kelimelerde de tutarlılık olmadığı görülmektedir.

kābāp 31a-6

kāvab 40b-15

tabīp 94a-6, 64b-22

tāvīp 25a-10

h: Türkçenin esas ünlülerinden olmayan h yarı ünsüzü, daha çok alıntı kelimelerde karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Kıpçak, Çağatay dönemi metinlerinde k sesinden gelişmiş olanlar da vardır. ÇKT'de alıntı kelimelerdeki h, genellikle kendine telaffuz açısından benzeyen başka bir sese veya birçok örnekte y'ye dönüşmektedir. Bazı örnekte de düşmektedir. LMK'de de bu ses olaylarına dair örnekleri görebilmekteyiz. Fakat metinde eski şekliyle yenisi bir arada kullanılmaktadır.

ÇKT'de h sesi genellikle bazı alıntı kelimelerde korunurken bazılarında da k sesine dönüşmektedir. LMK'de ise bir kelimenin bazen h ile bazen de k ile yazıldığı görülmektedir. Bu sadece alıntı kelimelerde değil Türkçe kökenli kelimelerde de karşımıza çıkmaktadır.

bahıt 37a-1, 37a-2 ~ baķıt 85b-19 ~ baķ 18a-2, 54a-7

āhıret 29b-2, 107a-8, 110a-2 ~ aķıret 72b-10

hābar 8a-20, 8b-8, 13a-22 ~ ķabarsız 56a-7

hāna 4a-13 ~ ķāna 34b-6, 80b-13

hārīf 7b-7 ~ ķarīp 2a-14, 6a-10

ih̄tibār 62a-5 ~ iķtibar 82a-22

hulīķ 19a-28, 100b-9 ~ ķulīķ 47b-22, 95b-19

maḥçar 72a-12 ~ maķçar 107b-5

nuḥṣān 55a-14 ~ nuḥṣān 99a-22 ~ nuḫṣān 55b-16 ~ nuḫṣān 77b-13, 77b-5
taḥṭ 83b-18 ~ taḥṭ 85a-5 ~ ṭaḫ 78b-8, 83a-5 ~ taḫ 93a-25

Genel Türkçede olduğu gibi ÇKT'de de alıntı kelimelerdeki h yarı ünsüzü bir ünlüden sonra geldiğinde y'de dönüşmektedir. LMK'de de bunun bazı örneklerine rastlanmaktadır. Ancak metinde bu örnekler hem h'li hem de y'li şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır.

meyir 4a-15 ~ mehir 96b-16

zeyin 40a-22 ~ zehin 102b-3

mehmān 70b-17~meymān 47a-11

Metinde ÇKT'de de olduğu gibi alıntı kelimelerin başı ve sonunda bulunan h sesi genellikle düşürülmektedir. Fakat metinde tespit ettiğimiz örneklerde bu ses olayının düzensiz olduğu; h sesi aynı kelimedede bazen korunmuş, bazen de düşürülmüş olduğu görülmektedir.

hisāp 92b-1 ~ hiṣāpsız 79b-9 ~ esep 87b-6, 100b-7

ḫaḫ 2b-7, 104b-15 ~ aḫı 87a-20

ḫaḫıḫat 103a-26, 19a-11 ~ aḫıḫat 51b-7

ḫāl 11a-31, 33a-18 ~ hāl 95a-19, 100b-3, 92a-6 ~ āl 60b-21, 72a-11

iṣḫāllā 55a-13, 46b-1, 65a-16 ~ iṣḫāllāh 13b-19

fādiḫa 103a-20, 62a-14, 93a-28 ~ fādiḫāh 47b-18, 50a-8

bāytullā 26a-10 ~ bāytullāh 25b-5, 26a-11

ayın (ع): Metinde birçok örnekte ayın (ع) yerine gayın (غ) yazılmıştır. Fakat bu durumda da düzensizlik söz konusudur. Yani; aynı kelimedede bazen düşürülürken bazen ğ'ye, bazen de y sesine dönüşmüştür. İkili şekliyle kullanılan bazı kelimelerdeki ayın (ع) sesi, *âdet* “alışkanlık, âdet” 67b-7, *âlem* “evren, âlem, dünya, cihan” 107a-3, 110a-7, *âyel* “eş, kadın” 53a-26, 69b-12, 60b-11 vb. örneklerde olduğu gibi a'nın ä'ye dönüşmesine sebep olmuştur. Bu şekilde kendisi kaybolursa da arkasına bir iz bırakmıştır. Bu iz, sadece kelime başında değil kelime içinde de meydana gelmiştir.

ğakıl 106a-13 ~ akıl 41a-6, 62a-3
ğalam 102b-14 ~ älem 110a-7,
ğāmāl 80b-19 ~ āmāl 74a-1,
ğumır 105b-13 ~ ömır 11a-35
fiğıl 60a-4, 62a-13 ~ feyıl 8a-6
žagıf 35a-1 ~ žayıf 88b-13
mağlüm 22a-20 ~ mälım 106a-6
tağam 22a-11 ~ däm 31a-1

Ses Düşmesi:

-t > -ø: ÇKT’de ve diğır Türk lehçerlerinde olduğu gibi alıntı kelimelerdeki t’ler LMK’de de bazı örneklerde düşmektedir.

mas 102b-17, 109b-16, 37b-11 ~ maş 68a-18, 90a-7

ras 100b-7, 101b-18 ~ raş 48a-6, 55a-18, 69b-14

Bununla birlikte aynı kelimedeki t ünsüzü bazen korunmuş bazen düşmüştür.

dos 102a-14 ~ doş 42a-10 ~ dost 56b-16, 104b-6

taht 83b-18 ~ taht 85a-5 ~ taç 78b-8, 83a-5 ~ taç 93a-25

bahıt 37a-1 ~ baçıt 85b-19 ~ baç 18a-2, 54a-7

-k- > -ø-: Bir örnekte k ünsüzü, yanındaki daha kuvvetli h sesinin tesriyle düşmüştür.

künāhar 48a-13 ~ künāhkār 62b-11

-ø > -y: ÇKT’de bazı alıntı kelimelerin sonunda -y türemesi meydana gelmektedir. Bunun bazı örneklerine LMK’de de rasrtlanmaktadır. *taçtay* 76a-19, *kedey* 62a-14, 20a-11.

İki örnekte de ikili şekli karşımıza çıkmaktadır.

hümā 39a-2 ~ hümāy 97a-3

hudā 42a-13, 104b-3, 1b-8 ~ hudāy 3a-16, 18a-2, 23a-7

Sonuç. XX. yüzyılın başlarında Kazak Türkçesi, yazı dili olma sürecinde önemli bir dönüşüm evresinden geçmiştir. Bu çalışmada incelenen Lâyli-Mecnün Kışsaşı, söz konusu geçiş döneminin dilsel özelliklerini yansıtan dikkat çekici bir metin niteliği taşımaktadır. Eserde, Çağatay Türkçesi geleneğinin etkileri ile Kazak Türkçesine özgü fonetik ve morfolojik unsurların bir arada kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, dönemin yazı dilinde henüz tam anlamıyla bir standartlaşmanın sağlanamadığını göstermektedir. Metinde aynı kelimenin farklı ses ve biçim özellikleriyle yer alması, hem tarihî yazı dili mirasının hem de yerel dil unsurlarının etkisini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle eser, Kazak Türkçesinin gelişim sürecini belgeleyen önemli

kaynaklardan biridir. İncelenen dil özellikleri, Kazak yazı dilinin oluşumunda çok katmanlı ve dinamik bir yapının varlığını açıkça göstermektedir.

Kaynakça:

1. İsaev, S.M. *Qazaq Ädebi Tiliniñ Tarihi*. – Almatı: Ana Tili, 1996. - 302 s.
2. Biray, N. Ayan, E., Kurmangaliyev Ercilasun G. *Çağdaş Kazak Türkçesi*. – İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018. - 269 s.
- 3.